УДК 347.44:340.5
DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2026.4.16

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ДРУГІЙ СТОРОНІ, ЗАВДАНИХ ЗМІНОЮ АБО РОЗІРВАННЯМ ДОГОВОРУ У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОТНИМ ПОРУШЕННЯМ ДОГОВОРУ ОДНІЄЮ ІЗ СТОРІН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Чорна Жанна Леонтіївна,
orcid.org/0000-0001-9422-1469
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

Стаття присвячена комплексному дослідженню відшкодування збитків другій стороні, завданих зміною або розірванням договору у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, в порівняльно-правовому аспекті. З'ясовано, що складовими поняття «порушення» договірного зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). Проаналізовано поняття «невиконання» договірного зобов'язання, яке міститься в Принципах європейського договірного права та Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА. Досліджено, що не будь-яке, а лише істотне порушення умов договору однією із сторін, може бути підставою для вимоги про його розірвання або зміну у судовому порядку другою стороною. Виокремлено ряд проблем, пов'язаних із розумінням «істотного порушення» договору однією із сторін, як оціночною категорією.

З'ясовано, що у випадку зміни або розірвання договору у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору. За загальним правилом, за порушення договірного зобов'язання відповідальність настає за наявності чотирьох умов: протиправності поведінки, наявності шкоди, причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою, вини правопорушника. На підставі аналізу судової практики з'ясовано, що вина (як суб'єктивний чинник) сторони, що припустилася порушення договору, не має будь-якого значення для оцінки порушення як істотного.

На основі дослідження національного і зарубіжного досвіду правового регулювання складу збитків, завданих зміною або розірванням договору, запропоновано внести доповнення до ч. 5 ст. 653 Цивільного кодексу України і викласти в такій редакції: «Якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків у повному обсязі, завданих зміною або розірванням договору».

Ключові слова**:** *договір, зміна договору, розірвання договору, сторони, істотне порушення договору, зобов'язання, принцип свободи договору, Принципи європейського договірного права, Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, збитки, цивільно-правова відповідальність.*

Chorna Zhanna. Compensation for damages caused to the other party by a modification or termination of the contract due to a material breach of the contract by one of the parties: a comparative legal analysis

This article is devoted to a comprehensive study of compensation for damages caused to the other party by the amendment or termination of a contract due to a material breach of the contract by one of the parties, from a comparative law perspective. It has been established that the concept of a "breach" of a contractual obligation comprises either non-performance or performance in violation of the terms specified in the obligation (improper performance). This paper analyzes the concept of "breach" of a contractual obligation as set forth in the Principles of European Contract Law and the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. The study finds that not

just any breach, but only a material breach of the terms of the contract by one of the parties, may serve as grounds for the other party to seek termination or modification of the contract through the courts. A number of issues have been identified regarding the interpretation of a "material breach" of a contract by one of the parties as a discretionary category. It has been established that in the event of a modification or termination of a contract due to a material breach by one of the parties, the other party may claim compensation for damages caused by the modification or termination of the contract. As a general rule, liability for breach of a contractual obligation arises when four conditions are met: unlawful conduct, the existence of damage, a causal link between the unlawful conduct and the damage, and the fault of the party at fault. Based on an analysis of case law, it has been established that the fault (as a subjective factor) of the party that committed the breach of contract is irrelevant to the assessment of whether the breach is material. Based on a study of domestic and foreign experience in the legal regulation of the scope of damages caused by the amendment or termination of a contract, it is proposed to amend Part 5 of Article 653 of the Civil Code of Ukraine and to revise it as follows: "If a contract is amended or terminated due to a material breach of the contract by one of the parties, the other party may claim full compensation for the damages caused by the amendment or termination of the contract."

Key words: *contract, amendment of a contract, termination of a contract, parties, material breach of contract, obligations, principle of freedom of contract, Principles of European Contract Law, UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, damages, civil liability.*

Постановка проблеми. Можливість змінити або розірвати договір повністю відповідає принципу свободи договору, передбаченому ст. 627 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1]. За загальним правилом, сторони, за своєю згодою, можуть змінити або розірвати договір. Проте, на вимогу однієї із сторін, договір може бути змінений або розірваний у судовому порядку. Підставою для цього слугує «істотне порушення» договору другою стороною. Оціночність даного поняття викликає необхідність аналізу національного законодавства та судової практики, а також урахування зарубіжного досвіду, щодо його застосування. Важливим залишається питання складу збитків, які може вимагати сторона, якій вони завдані, внаслідок зміни або розірвання договору у зв'язку з істотним порушенням договору другою стороною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визначення підстав для зміни або розірвання договору була предметом наукових досліджень Л.М. Баранової, І.С. Канзафарової. Детальні аспекти збитків як категорії цивільного права та їх відшкодування у договірному праві України, стали предметом наукових розвідок Т.Є. Крисань та І.В. Подколзіна.

Метою статті є означення окремих аспектів відшкодування збитків другій стороні, завданих зміною або розірванням договору у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, у порівняльно-правовому аспекті.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до абзацу 1 ч. 2 ст. 651 ЦК України договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.

Ст. 610 ЦК України визначає, що порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема, відшкодування збитків (ч. 1 ст. 611 ЦК України).

Про невиконання зобов`язання можна говорити, якщо його сторони взагалі не виконують дій, що складають зміст зобов`язання, тобто не передають річ, не виконують роботи, не надають послуги, не сплачують гроші тощо, або продовжують виконувати дії, від яких вони, відповідно до зобов`язання, мають утримуватися [2].

Щодо зарубіжного досвіду, то термін «невиконання» є одним з найважливіших для цілей Глав 8 та 9 Принципів європейського договірного права (Principles of European Contract Law – PECL). Його визначення наводиться у ст. 1:301 (4) і означає будь-яке невиконання зобов'язання за договором, виправдане чи ні, включно з відстрочкою виконання, неналежним виконанням та відмовою від співробітництва для досягнення повного виконання договору [3, с. 153].

Практичне значення Принципів полягає у тому, що в силу ст. 627 Цивільного кодексу України, а також ст. 1:101 (Застосування принципів), 1:102 (Свобода договору) Принципів, українські суб'єкти господарювання можуть використовувати у своїх договорах положення ПЄДП, як щодо міжнародних трансакцій, так і у внутрішньому торговельному обороті [3, с. 5–6].

Так, у ч. 1 ст. 627 ЦК України передбачено зміст принципу свободи договору, який полягає у можливості для сторін вільно: укладати договір; вибирати контрагента за договором; визначати умови договору, з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Принципи європейського договірного права є одним з трьох основних документів, на базі яких укладається більшість договорів купівлі-продажу товарів у Європейському Співтоваристві. Іншими є: Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА [3, с. 14].

Так, відповідно до ст. 7.1.1 Розділу 1 Глави 7 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА [4] невиконанням вважається неспроможність сторони виконати будь-яке з її зобов'язань відповідно до договору, включаючи неналежне виконання чи виконання з запізненням.

Неналежне виконання – це виконання зобов'язання з певними дефектами. При неналежному виконанні зобов'язання може мати місце недодержання умов щодо кількості, якості, асортименту товару, якості виконаної роботи чи наданої послуги, розміру оплати, строку, способу або місця виконання тощо. Залежно від умов договору чи приписів закону, які були порушені при виконанні зобов'язання, неналежне виконання може визначатися як прострочення, заборгованість тощо [5, с. 89].

У разі зміни або розірвання договору на підставі ст. 651 ЦК України необхідно виходити з того, що при зміні договору сам договір і відповідне договірне зобов'язання залишаються в силі, змінюються на майбутнє лише окремі умови договору і зміст зобов'язання, розірвання ж договору тягне припинення договірних правовідносин [6, с. 160].

У ст. 7.3.1 Розділу 3 Глави 7 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА зазначено, що сторона може розірвати договір, якщо невиконання іншою стороною зобов'язання за договором є достатнім для того, щоб вважатись істотним невиконанням. При визначенні того, чи невиконання зобов'язання є достатнім, щоб вважатись істотним невиконанням, необхідно, зокрема, встановити, чи: a) невиконання суттєво позбавляє постраждалу сторону того, на що вона мала право сподіватись відповідно до договору, якщо вона при цьому не передбачала і не могла розумно передбачити такого результату; b) суворе дотримання невиконаного зобов'язання є істотним для даного договору; c) невиконання є умисним або вчиненим через самовпевненість; d) невиконання дає постраждалій стороні підстави вважати, що вона не може сподіватись на майбутнє виконання іншою стороною своїх зобов'язань; e) у випадку розірвання договору стороні, яка не виконала зобов'язання, буде завдано непропорційних збитків, пов'язаних із виконанням нею зобов'язань чи підготовкою їхнього виконання.

Відповідно до ст. 8:103 Принципів європейського договірного права (Principles of European Contract Law – PECL) [7] невиконання зобов'язання є істотним для договору, якщо: (a) суворе дотримання зобов'язання є суттєвою умовою договору; або (b) невиконання істотно позбавляє постраждалу сторону того, на що вона мала право розраховувати за договором, за винятком випадків, коли інша сторона не передбачала і не могла розумно передбачити такий результат; або (c) невиконання є умисним і дає постраждалій стороні підстави вважати, що вона не може покладатися на майбутнє на виконання зобов'язання іншою стороною.

У ст. 3:502 «Принципів, дефініцій і модельних правил Європейського приватного права» (Draft Common Frame of Reference – DCFR) зазначено, що кредитор має право розірвати договір, якщо невиконання боржником договірного зобов'язання є істотним. Невиконання договірного зобов'язання є істотним, якщо: (a) воно суттєво позбавляє кредитора того, на що він мав право розраховувати за договором,

стосовно всього виконання або його відповідної частини, за винятком випадків, коли на момент укладення договору боржник не передбачав і не міг обґрунтовано передбачити такий результат; або (б) воно є умисним або недбалим і дає кредитору підстави вважати, що на майбутнє на виконання зобов'язань боржником покладатися не можна [8, с. 389].

Відповідно до ст. 25 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів [9] порушення договору, допущене однією із сторін, є істотним, якщо воно тягне за собою таку шкоду для іншої сторони, що остання значною мірою позбавляється того, на що вона мала право розраховувати на підставі договору, крім випадків, коли сторона, що порушила договір, не передбачала такого результату, і розумна особа, що діє в тій самій якості за аналогічних обставин, не передбачала б його.

В абзаці 2 ч. 2 ст. 651 ЦК України визначається, що істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Головна ідея, на якій ґрунтується правило ч. 2 ст. 651 ЦК України, полягає у тому, що не будь-яке, а лише істотне порушення умов договору, може бути підставою для вимоги про його розірвання або зміну. Ця ідея спирається на принцип, який називається принципом збереження договору (preservation of contract). Договірні відносини мають підтримуватися, допоки це можливо й економічно доцільно для сторін. Розірвання договору має бути крайнім заходом задля мінімізації витрат, пов`язаних з укладенням та виконанням договору. Ураховувати істотність порушення важливо, оскільки протилежне тлумачення норм права може призвести до того, що управнена сторона договору, яка має відповідно до закону або договору право на відмову від нього або розірвання, може ним скористатися за найменший відступ від умов договору. Таке становище є неприпустимим, оскільки може порушити стабільність цивільного обороту і є надзвичайно несправедливим нехтуванням правовим принципом пропорційності між тяжкістю порушення договірних умов і відповідальністю, яка застосовується за таке порушення. Незастосування критерію істотності порушення позбавляє зобов'язану сторону договору можливості заперечувати проти розірвання договору і провокує управнену сторону відмовлятися від договору (розривати його) за найменшого порушення. Отже, законодавство в питанні розірвання договору дбає не лише про інтереси управненої сторони, а й про інтереси зобов`язаної сторони, оскільки розірвання договору може завдати значних збитків стороні, яка допустила незначне порушення, тобто законодавець прагне досягти справедливого балансу між інтересами сторін договору [10; 11].

Істотним є порушення, що тягне за собою для іншої сторони неможливість досягнення мети договору, тобто, вирішуючи питання про оцінку істотності порушення стороною договору, слід встановити: наявність істотного порушення договору та шкоди, завданої цим порушенням другою стороною, яка може полягати в реальних збитках і (або) упущеній вигоді; її розмір, а також чи є істотною різниця між тим, на що має право розраховувати сторона, укладаючи договір, і тим, що вона змогла отримати. Оцінка порушення договору, як істотного, здійснюється судом відповідно до критеріїв, що встановлені вказаною нормою. Оціночне поняття істотності порушення договору законодавець розкриває за допомогою іншого оціночного поняття – «значної міри» позбавлення сторони того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Це (друге) оціночне поняття значно звужує сферу повноважень суду [12].

На нашу думку, сторони можуть встановити критерії для визначення «істотності порушення» в договорі.

Крім цього, мова йде не лише про грошовий вираз зазначеної шкоди, але й про випадки, коли потерпіла сторона не зможе використати результати договору. Співвідношення завданої порушенням договору шкоди із тим, що могла очікувати від його виконання ця сторона, має вирішальне значення для оцінки істотності такого порушення [13].

У ч. 1 ст. 7.4.2 Розділу 4 Глави 7 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА передбачено, що постраждала сторона має право на повну компенсацію

шкоди, якої вона зазнала в результаті невиконання договору. Така шкода містить будь-які понесені нею втрати чи упущену вигоду, враховуючи будь-яку користь, яку постраждала сторона могла отримати в результаті того, що вона уникла розтрат або шкоди.

Відповідно до ч. 5 ст. 653 ЦК України якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору.

За загальним правилом, у разі порушення договірного зобов'язання боржник несе відповідальність за наявності комплексу чотирьох умов: неналежна поведінка боржника, яка проявляється у невиконанні чи неналежному виконанні боржником свого обов'язку, наявність збитків внаслідок дій боржника, наявність причинного зв'язку між діями боржника та їх негативним результатом, вина боржника, крім випадків, передбачених договором або законом [14, с. 201].

Вітчизняна судова практика базується на тому, що істотність порушення визначається виключно за об'єктивними обставинами, що склалися у сторони, яка вимагає розірвання договору. В такому випадку вина (як суб'єктивний чинник) сторони, що припустилася порушення договору, не має будь-якого значення і для оцінки порушення як істотного, і для виникнення права вимагати розірвання договору на підставі ч. 2 ст. 651 ЦК України [12].

Відшкодування збитків вважають універсальною мірою цивільно-правової відповідальності та найпоширенішим правовим наслідком порушення зобов'язання, який застосовується незалежно від спеціального застереження про це в договорі чи законі [15, с. 127].

Збитки – це статика їх економічного стану, натомість відшкодування збитків – це динаміка юридичного стану, в процесі якої забезпечується реалізація юридичного призначення та функції збитків шляхом звернення потерпілої особи до порушника з вимогою їх грошової чи іншої компенсації [16, с. 194].

У ст. 74 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів зазначається, що збитки за порушення договору однією із сторін становлять суму, що дорівнює тій шкоді, включаючи упущену вигоду, якої зазнала інша сторона внаслідок порушення договору. Такі збитки не можуть перевищувати шкоди, яку сторона, що порушила договір, передбачала чи повинна була передбачати в момент укладення договору як можливий наслідок його порушення, враховуючи обставини, про які вона в той час знала чи повинна була знати.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 ЦК України збитки складаються з реальних збитків та упущеної вигоди.

Під час визначення розміру упущеної вигоди повинні враховуватися лише точні дані, які підтверджують реальну можливість отримання грошових сум або іншого майна, якби зобов'язання було виконано боржником належним чином; нічим не підтверджені розрахунки кредитора про передбачувані доходи не повинні братися до уваги [17, с. 141].

Відповідно до абзацу 1 ч. 3 ст. 22 ЦК України збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Висновки. Отже, враховуючи національний і зарубіжний досвід правового регулювання складу збитків, завданих зміною або розірванням договору, пропонуємо внести доповнення до ч. 5 ст. 653 Цивільного кодексу України і викласти в такій редакції: «Якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків у повному обсязі, завданих зміною або розірванням договору».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. №435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 20.07. 2026).

2. Рішення Господарського суду Львівської області від 06.09.2024 р. по справі № 914/1314/24 (про розірвання договору купівлі продажу). URL: https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/121543405/ (дата звернення: 10.07. 2026).

3. «Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації» / пер. з англ. ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД». Київ: Асоціація «ЗЕД», 2013. 304 с.

4. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2016-1. URL: https://www.unidroit.org › uploads › 2024/01 › bl. (дата звернення: 20.07. 2026).

5. Баранова Л. М. Невиконання та неналежне виконання як види порушення зобов'язання. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці зі дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова, 28 лют. 2014 р. Харків, 2014. С. 87–90.

6. Канзафарова І.С. Підстави для зміни або розірвання договору за чинним Цивільним кодексом України: матеріали 69-ї наук. конф. проф.-викл. складу економіко-правового факультету ОНУ імені І. І. Мечникова, 26–28 листоп. 2014 р. Одеса / відп. ред.: І. С. Канзафарова, О. О. Нігреєва ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, ЕПФ. Одеса : Астропринт, 2014. С. 159–168.

7. Principles of European Contract Law. URL: https://www.trans-lex.org/400200#head_118 (дата звернення: 11.07. 2026).

8. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR). Articles and Comments [Interim Edition, to be completed]. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group). Based in part on a revised version of the Principles of European Contract Law / edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke and Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Peter Schlechtriem, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll. 1604 p. URL: https://www.ccbe.eu › public › documents › EN_... (дата звернення: 10.07. 2026).

9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квіт. 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003 (дата звернення: 20.07. 2026).

10. Постанова Верховного Суду України від 5.11. 2025 р. по справі № 902/416/23 (про розірвання договору оренди та стягнення заборгованості). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131762482 (дата звернення: 12.07. 2026).

11. Філіпова Т. Верховний Суд: лише істотне порушення є підставою для розірвання договору. URL: https://nwag.court.gov.ua/sud4874/pres-centr/pres-reliz_2019/1920013 (дата звернення: 11.07. 2026).

12. Бурлаков С. Критерії істотності або неістотності порушення умов договору як підстава для його розірвання. *Судова юридична газета*. 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1159520/ (дата звернення: 11.07. 2026).

13. Заочне рішення Овідіопольського районного суду Одеської області від 26.05. 2025 р. по справі № 509/2009/25 (про розірвання персонального меморандуму асоційованого члена кооперативу та стягнення цільового та вступного внесків). URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/127620177/ (дата звернення: 11.07. 2026).

14. Бервено С.М. Проблеми договірного права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 392 с.

15. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. Т. 2. 815 с.

16. Подколзін І.В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. 194 с.

17. Крисань Т.Є. Збитки як категорія цивільного права України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. / Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2008. 216 с.

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 03.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)